

Natalla Bachanowicz

DOI: 10.15290/bb.2020.12.13

Narodowa Akademia Nauk Białorusi

Mińsk

<https://orcid.org/0000-0001-9360-6455>

Літаратуразнаўчая імагалогія: тэарэтычныя аспекты даследавання

“Імагалогія”, “імагалагічны” – параўнальна новыя тэрміны ў літаратуразнаўстве, таму іх змештаваю напоўненасць і навуковы статус пакуль што нельга назваць празрыстымі і канчаткова вызначанымі, але міждысцыплінарасць гэтай галіны ведаў сведчыць пра яе шырокія эўрыстычныя магчымасці. Назва дысцыпліны паходзіць ад лацінскага слова *imago* (вобраз, уяўленне і інш.) і ў самым агульным сэнсе азначае вывучэнне з’яў, якія не з’яўляюцца роднымі/роднаснымі для даследчыка. На думку А. Папілавай, нараджэнне з’яў у свядомасці рэцыпіента прадвызначана: *Фактаром, побуждающим к познанию и оценке всякого «чужого», «другой» культуры, часто является удивление перед непривычным, неизвестным*¹. Лічыцца, што першапачаткова кірунак сфарміраваўся ў межах сацыялогіі, але ў якасці самастойнага вылучыўся ў філалогіі – у французскім кампаратыўным літаратуразнаўстве другой паловы ХХ стагоддзя. Пры гэтым называюцца такія імёны, як Ж.-М. Карэ, М.-Ф. Гійяр, Ж.-М. Мур, Х. Дызерынк, Ж. Лэрсэн, М. Фішэр, І. Шэўрэль, М. Белер. Прыведзены шэраг можа быць істотна пашыраны, таму што імагалогія на працягу ўсёй гісторыі навукі спадарожнічала гуманітарным даследаванням, як і самай штодзённасці, на ўзроўні прыватных назіранняў і абугульненняў.

¹ Е. Папилова, *Имагология как гуманитарная дисциплина*, “Вестник МГГУ им. М. А. Шолохова. Филологические науки” 2011, № 4, с. 39.

Вобраз Іншага існуе ў святдомасці таго ці іншага народа як элемент яго светапогляду – удзельнічае ў фарміраванні ўяўленняў пра канкрэтную для дадзенай групы людзей рэальнасць, што выглядае магчымым толькі пры ўмове наяўнасці і асэнсаванасці ўласнага вобраза. Іншы і не можа існаваць да той пары, пакуль не з’явіцца сам рэцыпіент разам з уласцівым яму адчуваннем, бачаннем і разуменнем сябе. Паколькі чалавек успрымае свет бінарна, заўважная і ўзаемазалежнасць гэтых працэсаў: уласны партрэт канчаткова афармляецца ў святдомасці толькі з усведамленнем адрознасці. Адсюль імагалогія аперыруе паняццямі аўтавобраза і гетэрэавобраза, якія складаюць яе тэарэтычны падмурак, скіроўваючы даследчыка да пошуку і Свайго, і Іншага, а таксама Чужога. Адпаведна да імагалагічных часта далучаюцца і тэмы працы, у цэнтры якіх знаходзіцца разгляд уласнай супольнасці ў літаратуры як роднага, так і блізкіх і далёкіх народаў.

Важным з’яўляецца і дакладнасць выкарыстання тэрміналогіі, паколькі, *калі «Іншы» – форма прымання і згоды на адрознасць, то «Чужы» – форма адасаблення, а часта і агрэсіі. М’яжа паміж «чужым» і «іншым» дастаткова тонкая і зменлівая²*, – адзначае А. Мельнікава. З гэтай нагоды заслугоўвае ўвагі пазіцыя філасофіі як навукі, якая імкнецца да аб’ектывізавання ісціны ва ўніверсальных катэгорыях, таму аддае перавагу тэрміну Другі: *ён больш нейтральны, у адрозненне ад тэрміна Чужы, які мае моцную эмацыянальную і сацыяльна-культурна-гістарычную нагрузку³*.

Нягледзячы на тое, што імагалогія як з’ява і форма культуратворчасці заўсёды спадарожнічала чалавеку, досвед якога захоўваецца ў прасторы калектывнага бессвятдомага, транспіруючыся з пакалення ў пакаленне, працэс яе легітымізацыі і навуковай інстытуцыяналізацыі пачаўся параўнальна нядаўна. Ён звязаны з узмацненнем пазіцый дысцыпліны ў сучасным свеце, што абумоўлена асэнсаваннем і шырокім выкарыстаннем яе магутнага патэнцыялу. Уплывовасць асацыюецца найперш з ідэалагічнасцю: *Імагалогія, неабходнасць якой народжана сусветным працэсам глабалізацыі і якая адказвае вострай патрэбе ўзаемаразумення народаў, ідэалагічная па азначэнні⁴*, – адзначае

² А. Мельнікава, *Нацыянальна-светапоглядныя каардынаты беларускай літаратуры першай трэці ХХ стагоддзя*, Гомель 2016, с. 86.

³ В. Фельде, *Оппозиция «свой – чужой» в культуре: дисс. ... канд. филос. наук. по спец. 09.00.13*, Омск, с. 52.

⁴ Л. Егорова, *Литературоведческие аспекты имагологии (инновации и традиция)*, “Известия Южного федерального университета. Филологические науки”, 2007, № 01–02, с. 37.

Л. Ягорава. У адной з частак рамана “Бессмяротнасць” М. Кундэра паказвае перамогу імагалогіі не толькі над ідэалогіяй, што само па сабе знакава, але і над рэальнасцю: *Имаголагі ствараюць сістэмы ідэалаў і антыідэалаў, сістэмы недаўгавечныя, якія хутка змяняюць адна адну, аднак якія ўплываюць на нашыя паводзіны, на нашыя палітычныя погляды і эстэтычны густ, колер дываноў і выбар кніг гэтак моцна, як некалі валадарылі намі сістэмы ідэолагаў*⁵. В. Хораў адзначае, што сфарміраваны рознымі акалічнасцямі вобраз Іншага, дзякуючы лаканічнасці, уразаецца ў памяць, таму мае не меншае значэнне, чым сама рэальнасць. *Ім кіруюцца ў сваёй практычнай дзейнасці людзі, ад якіх залежыць ход гісторыі*⁶, – акцэнтуюе даследчык.

Многія бачаць тут пагрозу чалавечай асобе і самому жыццю: напрыклад, расійскі даследчык В. Трыкаў гаворыць пра скіраванасць імагалогіі да фарміравання агульнай, універсальнай ідэнтычнасці розных нацый і пра прысутнасць у гэтым спрэчнай мэты, паколькі *задача заключаецца ў аслабленні нацыянальнай самасвядомасці, сціранні ідэнтычнасці еўрапейскіх нацый і фарміраванні адзінай агульнаеўрапейскай ідэнтычнасці*⁷. Але любая з’ява можа мець і пазітыўныя, і негатыўныя наступствы ў залежнасці ад спецыфікі яе выкарыстання, таму гуманітарныя навукі, у тым ліку і літаратуразнаўства, здольныя аказаць ўздзеянне на працэс фарміравання грамадскай свядомасці. Перад навукай пра літаратуру паўстае неабходнасць скіраваць сродкі імагалогіі ў перспектыўнае, спрыяльнае гуманістычным прынцыпам развіцця грамадства рэчышча. На думку гісторыка А. Кротава, мэтазгоднасць вывучэння беларускіх стэрэатыпаў суседзяў вельмі неабходна нам самім *для развіцця ўласнай нацыянальнай самасвядомасці, фарміравання гістарычнай памяці, правільнай арыентацыі ў сучасным свеце. А сам стэрэатып у гэтай сувязі можна назваць адным з інструментаў працэсу «канструявання» беларускай нацыі, які і сёння ўсё яшчэ ідзе*⁸. Развіццё айчынай імагалогіі дазволіць пазбег-

⁵ М. Кундэра, *Бессмертие*, [online], <http://read.inolib.org/milan-kundera-bessmer-tie.html?page=21>, [доступ: 14.12.2017].

⁶ В. Хорев, *Имагологический аспект изучения литературных связей*, [в:] *Российское славяноведение в начале XXI века: задачи и перспективы развития*, Москва 2005, с. 199.

⁷ В. Трыков, *Имагология и имагопоэтика*, “Знание. Понимание. Умение” 2015, № 3, с. 126.

⁸ А. Кротаў, *Беларускі стэрэатып паляка як прадмет гісторыка-імалагічнага вывучэння*, [у:] *Научные труды республиканского института высшей школы: исторические и психолого-педагогические науки*. Вып. 16, ч. 1, 2016, с. 179.

нуць уплыву блізкіх і далёкіх суседзяў і мець прыватную, незалежную думку як пра Іншага, так і пра Сябе. Тым больш, што ў імагалагічных росшуках асаблівая роля адводзіцца філолагам: *...тэма міжэтнічных стэрэатыпаў у вышэйшай ступені комплексная. Гісторыкам адным ніколі не справіцца з гэтай задачай. Неабходныя сумесныя на-маганні і этнографай, і псіхолагаў, і – асабліва – літаратуразнаўцаў. Таму што ўяўленні аднаго народа пра другі як нельга больш поўна адлюстраваліся менавіта ў мастацкай літаратуры*⁹, – разважае гісторык М. Фрэйдэнберг.

Метадалогію літаратуразнаўчага даследавання ў галіне імагалагіі немагчыма ўявіць без імя М. Бахціна, паколькі адна з галоўных праблем, якая займала яго на працягу жыцця – узаемаадносіны чалавека з Іншым. Актуальнымі выступаюць вядучыя ў творчасці даследчыка паняцці, у шэрагу якіх першым з’яўляецца «сустрэча», якая мае на ўвазе згоду, таму што азначае здольнасць убачыць, пачуць, зразумець і прыняць Другога такім, якім ён ёсць, разам з яго паводзінамі і ўчынкамі, думкамі і пачуццямі. Навуковец выкарыстоўвае «сустрэчу» побач з паняццем «дыялог», таксама аб’ёмным і шматзначным, і часам сумяшчае іх. Сапраўдны «дыялог» паміж двума суб’ектамі і адбываецца ў той момант, калі для іх становіцца магчымым вытрымаць адзін аднаго без унутранага супраціўлення, г.зн. прымірыцца між сабой. Прастора паразумення не адмяняе ні розніцы ў светапоглядзе, ні нават станоўчай ці адмоўнай ацэнкі Іншага, але робіць магчымым натуральнае ўзаемадзеянне чалавека як з чалавекам, так і з сацыяльна-мі, этнічнымі і нацыянальнымі групамі і іх узаемаўзбагачэнне. Такая расстаноўка сіл і з’яўляецца прыкладам дыялагічнага ўзаемадзеяння паміж людзьмі, іх «сустрэчы», у процівагу маналагічнай камунікацыі, падчас якой Іншы застаецца аб’ектам, а не суб’ектам. Прапанаваны даследчыкам ідэал цяжкадасягальны, таму што любое выказванне пра суб’ект, якое сыходзіць з вуснаў Іншага, недастатковае: *Праўда пра чалавека у чужых вуснах, не звернутая да яго дыялагічна, гэта значыць завочная праўда, становіцца прыніжальнай і зніштажальнай у дачыненні да яго маной, калі датычыць яго «святая святых», гэта значыць «чалавека ў чалавеку*¹⁰. Такім чынам, дыялог з пункту погляду яго патэнцыялу і самадастатковасці з’яўляецца мэтай, якая дазволіць

⁹ М. Фрэйденберг, *Опыт изучения этнопсихологических стереотипов Нового времени*, [в:] *Славяне и их соседи: этно-психологический стереотип в Средние века*, Москва 1990, с. 98.

¹⁰ М. Бахтин, *Собрание сочинений в 7-ми томах*, Москва 2002, т. 6, с. 70.

узбагаціцца вопытам Іншага як у рэальным жыцці, так і ў працэсе судакранання чытача з аўтарам у творы.

У Расіі пачатак імагалогіі часта звязваецца таксама з імёнамі класікаў параўнальнага літаратуразнаўства А. Весялоўскім, Ю. Лотманам, што бачыцца правамерным толькі часткова: з часоў самага вылучэння згаданы кірунак прэтэндуе заняць асобнае месца ў кампаратывістыцы ці нават у гуманітарыстыцы. В. Трыкаў прасочвае каштоўнасную скіраванасць імагалогіі, выяўляе яе спецыфіку ў параўнанні з класічнай для філалагаў гістарычнай паэтыкай, а таксама размяжоўвае імагалогію і некаторыя сумежныя літаратуразнаўчыя дысцыпліны. Даследчык бачыць яе адметнасць у выкарыстанні метадаў дыскурс-аналізу і аналітычнай філасофіі, даводзіць неабходнасць актыўнага падключэння ў імагалагічны даследаванні псіхалогіі і сацыялогіі, паказвае, што імагалогія мае справу хутчэй з віртуальнай рэальнасцю – уласнымі стэрэатыпамі, якія на самога чалавека і ўздзейнічаюць. У сувязі са спецыфікай літаратуразнаўчай імагалогіі В. Трыкаў прапануе новы тэрмін: *Для рамежавання імагалогіі і той сферы паэтыкі, якая займаецца даследаваннем вобразаў Другога, але робіць гэта не з пазіцыі постмадэрнісцкага дыскурс-аналізу, а звяртаючыся да параўнальна-гістарычнага метаду і традыцый гістарычнай паэтыкі, уяўляецца мэтазгодным выкарыстоўваць паняцце імагапаэтыка*¹¹. Выкарыстанне прапанаванага тэрміна бачыцца прадуктыўным, таму што набліжае імагалогію да метадаў культурна-гістарычнай школы. Менавіта яна па-ранейшаму актуальная ў беларускай гуманітарыстыцы, задачай якой на фоне агульнай тэндэнцыі да інтэграцыі ў еўрапейскую культурна-цывілізацыйную прастору застаецца спазнанне саміх Сябе і прадстаўленне свету сваёй духоўна і культурна багатай нацыянальнай супольнасці.

Істотным для метадалогіі даследавання з'яўляецца адказ на пытанне, ці ўваходзіць у кампетэнцыю імаголага аналіз ступені іспіннасці альбо ілжывасці сфарміраваных у мастацтве слова вобразаў-рэпрэзентантаў Іншага, таму што думкі на гэтую тэму разыходзяцца. В. Хораў у многіх працах пастулюе размежаванне праўды і маны ў якасці неабходнага этапу навуковага пошуку¹². У той жа час

¹¹ В. Трыков, *Имагология и имагопоэтика*, “Знание. Понимание. Умение” 2015, № 3, с. 126–127.

¹² В. Хорев, *Польша и поляки глазами русских литераторов. Имагологические очерки*, Москва 2005, 231 с.; В. Хорев, *Имагологический аспект изучения литературных связей*, [в:] *Российское славяноведение в начале XXI века: задачи и перспективы развития*, Москва 2005, с. 196–203.

гісторык і тэарэтык імагалогіі В. Земскоў адстойвае пазіцыю, што паняцці ілжывага і праўдзiвага не могуць прымяняцца ў дачыненні да літаратурна-мастацкіх вобразаў¹³. В. Трыкаў адзначае, што імагалогію *не цікавіць пытанне пра тое, наколькі створаны імідж адпавядае рэферэнту*¹⁴. Верыфікацыю імагалагічных высноў ускладняе суб'ектыўнасць крытэрыяў. М. Фрэйдэнберг, задаючыся пытаннем спосабу высвятлення ступені ісціннасці або ілжывасці стэрэатыпа, прапаноўвае два шляхі: супаставіць стэрэатып з нацыянальным характарам або з поглядам народа на сябе, аднак абодва бачацца яму паводле шэрагу прычын сумнеўнымі¹⁵. Да таго ж вобразы аднаго народа ў карцінах свету насельнікаў розных краін могуць быць супрацьлеглымі ці не супадаць.

У сучасных умовах набывае актуальнасць іншы аспект пытання, які датычыць агульнай скіраванасці гуманітарыстыкі на карысць чалавека і чалавецтва: *Вобраз «чужога» і адносіны да яго паказваюць адметнасці культуры, паказваюць узровень яе развіцця і з'яўляюцца культурнай універсальіяй. У сучаснай культуры выяўленне асаблівасцей апазіцыі «свой – чужы» немагчыма па-за кантэкстам талерантнасці*¹⁶, – адзначае В. Фельдэ. Нецярпімасць да Іншага ў грамадстве лічыцца прыкметай духоўнай нясталасці чалавечай асобы і прыкладам парушэння ёю маральна-этычных нормаў. Тое, як пэўная нацыя ацэньвае адрозныя ад сябе народы і культуры, разглядаецца ў якасці важнага паказальніка ўзроўню яе развіцця – своеасаблівай духоўнай сталасці. Здольнасць дасягаць адзінства, усведамляючы і прымаючы супадзенні і адрозненні паміж сабой і Іншым, дазваляе падыходзіць да таго ці іншага народа з асобнай пазіцыі: *Спалучэнне адзінага і рознага якраз і вядзе кожны народ у коле другіх народаў да таго, каб «прыродны» дэтэрмінізм быцця ўсё больш эвалюцыянаваў да сітуацыі свабоднага выбару і добрай волі – да таго, што робіць на-*

¹³ В. Земсков, *Образ России в современном мире и другие сюжеты*, [online], <https://culture.wikireading.ru/73934>, [доступ: 14.12.2017; *На переломе: образ России прошлой и современной в культуре, литературе Европы и Америки (конец XX – начало XXI вв.)*, Москва 2011, 696 с.

¹⁴ В. Трыков, *Имагология и имагопоэтика*, “Знание. Понимание. Умение” 2015, № 3, с. 123.

¹⁵ М. Фрэйденберг, *Опыт изучения этнопсихологических стереотипов Нового времени*, [в:] *Славяне и их соседи: этно-психологический стереотип в Средние века*, Москва 1990, с. 97–98.

¹⁶ В. Фельде, *Оппозиция «свой – чужой» в культуре: дисс. ... канд. филос. наук. по спец. 09.00.13*, Омск, 152 с., с. 3.

*род новай катэгорыяй іншага, больш высокага маральнага ўзроўню – перайвасабляе яго ў народ-асобу*¹⁷, – адзначае У. Топараў.

Таму С. Мусіенка і вядзе размову пра абумоўленасць навуковых паводзінаў неабходнасцю звяртацца не толькі да нейтральных, але і да эмацыянальна афарбаваных, а часам нават дэфармаваных з’яў. У гэтай сувязі імагалогія *патрабуе ад даследчыка не толькі ведання адметнасцей жыцця, гісторыі і культуры абодвух народаў, якія трапляюць у арбіту інтарэсаў, але і пачуцця меры, такту і павагі да аб’ектаў увагі*¹⁸. Аўтары выдання “Гісторыя славянскіх літаратур і праблемы параўнальнага вывучэння: тэорыя і практыка” у больш агульным ключы адзначаюць высокую маральную адказнасць навукоўца-гуманітарнага, у тым ліку і кампаратывіста. Яна заключаецца ў недапушчальнасці фальсіфікацыі, скараспелых высноў, праяў гардыні ў навуцы, таму што толькі даследаванне з пазіцыі любові да чалавека дазволіць не ствараць куміраў, разглядаць усе народы і літаратуры ў свеце як годныя і роўныя¹⁹. Адпаведна акцэнт змяшчаецца з высвятлення ісціннасці або ілжывасці выяўленых у творах адносінаў да прадстаўніка іншага свету на разуменне прычын і наступстваў негатыўных і пазітыўных характарыстык. Не меншае значэнне набывае захаванне павагі і такту ў інтэрпрэтацыях, што складае найбольшую цяжкасць з-за звычкі сярэднястатыстычнага чалавека ўзняцца над Іншым праз яго адмаўленне і сваё адабрэнне.

Разам з тым праблема суаднясення рэальнасці і стэрэатыпаў не вычэрпваецца тэмай праўдзівасці або ілжывасці: не меншае значэнне мае іх узаемадзеянне з рэальнасцю. Паводле класіка параўнальнага літаратуразнаўства А. Дзіма, *уяўленні пра тую ці іншую краіну не могуць быць, і гэта натуральна, раз і назаўсёды дадзенымі*²⁰, што ў сувязі з рознымі фактарамі *у розныя эпохі вобраз краіны неаднолькавы*²¹. Даследчыкі А. Голубеў, П. Купрыянаў задаюцца пытаннямі, *ці змяняецца першапачатковы стэрэатып пад уплывам акаляючай рэчаіснасці, і калі так, то як і (...)* наколькі змяняецца змест стэрэатыпаў,

¹⁷ В. Топоров, *Образ соседа в становлении этнического самосознания: русско-литовская перспектива*, [в:] *Славяне и их соседи: этно-психологический стереотип в Средние века*, Москва 1990, с. 6.

¹⁸ С. Мусіенка, *Польская літаратура в імагалогічнай інтэрпрэтацыі В.А. Хорева*, “Балтыйскі філолагічны кур’ер” 2013, № 9, с. 101.

¹⁹ *Гісторыя славянскіх літаратур і праблемы параўнальнага вывучэння: тэорыя і практыка*, Мінск 2015, 207 с.

²⁰ А. Дима, *Принципы сравнительного литературоведения*, Москва 1977, с. 153.

²¹ Тамсама, с. 153.

іх эмацыянальная «зараджанасць», ступень распаўсюджання, узгодненасці і іншыя якасці ў залежнасці ад тых ці іншых фактараў²².

Даследчыкі прыходзяць да высновы пра рыгіднасць стэрэатыпа, пры якой асноўны яго змест на фоне спадарожных зменаў у сферы эмацыянальнасці, скіраванасці і значэння пераважна застаецца. В. Земскоў прытрымліваецца аналагічнай думкі: *Хаця імагалогія эвалюцыянуе разам з рэальнасцю, але «нарошчванне», насленне ўсё новых і новых характарыстык не элімінуе старога, а проста стварае дадатковыя рады. Старое ніколі не знікае, і заўсёды можа ўзнікнуць з глыбінь гісторыі ў абставінах, якія актывізуюць памяць рэцыпіента пра «другога», і ў тым, што датычыць яго «станоўчых», і ў тым, што датычыць «адмоўных» бакоў²³.*

Аднаводна даследаванне вобраза Іншага ў літаратуры папярэдніх стагоддзяў валодае значнасцю ў аспекце спасціжэння сучаснымі людзьмі саміх сябе сутнасных як своеасаблівага змесціва, якое ўтрымлівае разнастайныя пласты назапашаных цягам стагоддзяў сэнсаў. Валодаючы такімі ведамі, сучаснік набывае магчымасць убачыць, ці змяняліся і калі так, то якім чынам, стэрэатыпы пра Іншага.

Асноўным у імагалогіі з'яўляецца паняцце **вобраза**, у якім вылучаюць шырокае значэнне (усеагульная форма мастацкага спазнання і ўзнаўлення свету ва ўсіх яго іпастасях) і вузкае – галоўны інструмент імаголага як канкрэтная праява свету іншага народа ці культуры ў літаратурна-мастацкіх творах. У гэтым значэнні паняцце вобраза і спараджае іншыя сродкі імагалагічнага даследавання, спіс якіх даволі працяглы. Самым распаўсюджаным з іх выступае **стэрэатып**, які ў агульным сэнсе азначае старажытны, трывалы, уплывовы *спосаб імагалагічнай культуратворчасці*²⁴ як набору дзеянняў, якія актывізуюць працэс самаразвіцця чалавека і робяць яго паўнаважным саўдзельнікам фарміравання агульнай, этнанацыянальнай карціны свету. Стэрэатып з'яўляецца самай прымітыўнай, але разам з тым найменш падвержанай дынаміцы ў часе *першаснай ідэалагічнай формай*²⁵. Ён жыве ў прасторы калектыўнага бессвядомага

²² А. Голубев, П. Куприянов, *Представления об Ином: эволюция и механизмы (из российского опыта XIX–XX веков)*, [в:] *Россия и мир глазами друг друга: из истории взаимовосприятия*, Москва 2006, с. 376–377.

²³ *На переломе: образ России прошлой и современной в культуре, литературе Европы и Америки (конец XX – начало XXI вв.)*, Москва 2011, с. 12.

²⁴ В. Земсков, *Образ России в современном мире и другие сюжеты*, [online], <https://culture.wikireading.ru/73934>, [dostup: 14.12.2017].

²⁵ Тамсама.

і актывізуецца ў свядомасці этнаса ў розныя гістарычныя перыяды па меры неабходнасці. У параўнанні з вобразам, стэрэатып з'яўляецца якасна іншым інструментам даследавання:

Асноўны змест вобраза вызначаецца не рэдукцыяй, спрашчэннем рэчаіснасці да шаблону, але насупраць імкненнем узнавіць рэальнасць ва ўсё большай яе паўнаце і складанасці. У адрозненні ад «плоскаснага» і адназначнага стэрэатыпа вобраз шматмерны і мнагазначны. Гэты свет шматаспектны, цэласны, але адначасова і дыферэнцыраваны, у адрозненне ад нераскладальных стэрэатыпаў. Вобразы сапраўднага мастацтва валодаюць бясконцай глыбінёй, яны абвяргаюць стэрэатыпы і ўзнаўляюць нацыянальную «анталогію», ідэнтычнасць у яе склададансці, і з такой жа мерай сапраўднае мастацтва ў сваіх вышэйшых узорах падыходзіць да асэнсавання і ўвасаблення вобразаў іншых/чужых²⁶.

Сутнасць стэрэатыпа заключаецца ў наданні Іншаму спрошчанай характарыстыкі, заснаванай на прымітыўнай ацэнцы у фармаце «добра – дрэнна», «прымальна – непрымальна» і г.д. Менавіта стварэннем апазіцый акаляючы свет структурыруецца ў свядомасці аўтара імагалагічных канструкцый, ці канцэптаў. Прычым, даволі часта свет Іншага прадстаўляецца ў негатыўным святле, а прастора ўласнага – у пазітыўным, што з пазіцыі псіхалогіі раскрывае прымітыўны ўзровень развіцця чалавека: ты павінен быць адмоўным, каб я мог адчуваць сябе станоўчым. Але даследчыкі вылучаюць і другія ролі стэрэатыпа, напрыклад, паводле Т. Валынец, гэта функцыі сацыяльна-этнічнай інтэграцыі, каштоўнасна-ахоўная, пазнавальная і маніпулятыўная²⁷. Часта ў навуковых працах фігуруе іншы варыянт імагалагічнага тэрміна – этнастэрэатып, таму што даследаванне ахоплівае прастору ўяўленняў аднаго этнаса (народа, нацыі, краіны і інш.) пра другі.

Важным момантам з'яўляецца і тое, што ў кожным канкрэтным выпадку разумеецца пад этнасам, таму слушным бачыцца вызначэнне Ю. Чарняўскай, якая ў манаграфіі “Беларусы. Ад «тутэйшых» да нацыі” гаворыць: *Калі людзі пэўнай расы звязаны роднасцю «па крыві» (г.зн. фізіка-антрапалагічнымі характарыстыкамі, то члены этнаса – «роднасцю па культуры»*²⁸. Недарэмна В. Хораў, абгрунтоўваючы

²⁶ На переломе: образ России прошлой и современной в культуре, литературе Европы и Америки (конец XX – начало XXI вв.), Москва 2011, с. 20.

²⁷ Т. Волынец, *Этностереотипы и их отражение в языковом сознании белорусов*, [в:] *Русский язык: система и функционирование*, Минск 2009, ч. 1, с. 17–18.

²⁸ Ю. Чернявская, *Белорусы: от “тутэйшых” к нации*, [online], <http://lib100.com/social-psychology/belarusians/html/>, [доступ 13.09.2019].

важнасць імагалогіі як навукі, выказвае такое назіранне: *Сёння філолаг, які вывучае літаратурныя адносіны, усё болей становіцца гісторыкам культуры*²⁹. У гэтай сувязі варта ўзгадаць і тое, што некаторыя літаратуразнаўцы вядуць размову пра патрэбу ў адмысловым вывучэнні этнаацыянальнай спецыфікі народа на матэрыяле літаратуры. В. Бароўка прапануе тэрмін «этналітаратуразнаўства», паколькі *гісторыя літаратуры дае багаты матэрыял для даследавання этнасаў, дынамікі этэтычнай свядомасці і этнакультурнай ідэнтычнасці канкрэтных народаў*³⁰. Украінскія кампаратывісты В. Будны і М. Ільніцкі ідуць яшчэ далей, калі прапаноўваюць паняцце літаратурнай этнаімагалогіі, акцэнтуючы ўвагу на этнічным (нацыянальным) напаўненні імагалагічных вобразаў³¹. Гэта асабліва характэрна для складаных з пункту погляду неабходнасці самазахавання гістарычных перыядаў развіцця таго ці іншага этнаса, нацыі. М. Кундэра ў эсе “Трагедыя Цэнтральнай Еўропы” разважае над тым, як народы праходзяць перыяды экзістэнцыйных выпрабаванняў, робячы выбар паміж існаваннем і знікненнем. *Самасвядомасць народа ці цывілізацыі засяроджваецца на тым, што мы называем «культурай». І калі гэта самасвядомасць падвяргаецца пагрозе знікнення, інтэнсіўнасць культурнага жыцця аднаведна ўзрастае, яна набывае ўсё большае значэнне, пакуль культура не становіцца жыццёва неабходнай каштоўнасцю, якая аб’ядноўвае народ*³², – гэтыя думкі пісьменніка і філосафа перадаюць сутнасць і таго, што адбывалася з беларускім народам на памежжы XIX–XX стагоддзяў.

Сярод інструментаў імагалогіі вылучаецца і адносна новае паняцце *іміджа*, якое нячаста выкарыстоўваецца літаратуразнаўцамі, але ў сувязі з яго папулярнасцю ў сучасным жыцці патрабуе асобнай увагі. Пра імідж можна гаварыць у дачыненні да любога аб’екта – чалавека, групы, народа, дзяржавы, арганізацыі, калектыву і г.д. Як і стэрэатып, імідж узгадваецца першым пры думцы пра Іншага, але згаданы тэрмін, па-першае, больш цэласны і канкрэтны, таму што індывідуалізуе аб’ект, а, па-другое, больш зменлівы і рухомы, таму што можа

²⁹ В. Хорев, *Имагологический аспект изучения литературных связей*, [в:] *Российское славяноведение в начале XXI века: задачи и перспективы развития*, Москва 2005, с. 22.

³⁰ В. Бароўка, *Этналітаратуразнаўства: спецыфіка, шляхі развіцця*. *Ученые записки УО “ВГУ им. П.М. Машерова”* 2008, т. 7, с. 176.

³¹ В. Будний, М. Ильницький, *Порівняльне літературознавство*, Київ 2008, 430 с.

³² М. Кундэра, *Трагедия Центральной Европы*, [online], <https://www.proza.ru/2005/12/16-142>, [доступ: 14.10.2019]

мэтаскіравана фарміравацца самім аб'ектам. У выніку, у адрозненне ад стэрэатыпа, імідж звычайна носіць пазітыўны характар, таму што *павінен хаваць недахопы і падкрэсліваць вартасці*³³. Гэты інструмент звязваецца са знешнімі фактарамі – спланаванай і паслядоўна вытрыманай самапрэзентацыяй, часам не без уплыву моды. Спадарожнымі іміджу паняццямі выступаюць такія, як рэпутацыя, рэйтынг, аўтарытэт, прэстыж і г.д., што таксама адносяцца да сферы знешняга. Як і імагалогія, у нейкай форме імідж існуе з даўніх часоў, але ў якасці паняцця аформляецца ў XX стагоддзі, што асацыюецца з імёнамі З. Фрэйда і К. Болдуінга.

Пераважна на аснове паняццяў вобраз, стэрэатып, імідж будуюцца іншыя імагалагічныя інструменты – прымх, характар, клішэ, міф, міфалагема, патэрн і г.д., правамернасць выкарыстання якіх абумоўліваецца ў кожным выпадку прадметам, а таксама тэматычнымі і храналагічнымі межамі даследавання. Тэндэнцыя да афармлення імагалогіі ў асобную навуковую дысцыпліну стала прычынай з'яўлення ў працах літаратуразнаўцаў спецыяльных тэрмінаў і паняццяў, скіраваных палегчыць працу імаголага. Да іх адносяцца імагатып, імагема і імагатэма, якія фігуруюць, напрыклад, у работах Ж. Леерсэна і М. Швідэрскай. Але ў розных даследчыкаў сэнсава-змястоўная напоўненасць названых найменняў не супадае, што дадаткова ўскладняе іх практычнае выкарыстанне.

Для імагалогіі звыклым з'яўляецца прыцягненне паняццяў нацыянальнага характару і нацыянальнай карціны свету, ментальнасці і менталітэту, таму што кожнае з іх адлюстроўвае рэфлексію чалавека над Сваім і Чужым культурнымі палямі. Пералічаныя тэрміны актуалізуюць праблемы нацыянальнай свядомасці як выніку працэсу залічэння чалавекам сябе да канкрэтнай нацыі, а разам з гэтым – да спадчыннай тэрыторыі як месца разгортвання сваёй гісторыі ў прасторы і часе, да роднай мовы як інструмента мыслення, успрымання і перадачы інфармацыі, а таксама дзейнасці чалавека ў галіне слоўнай творчасці (літаратурнай і інш.). Такім чынам, тэма нацыі, нацыянальнай ідэнтычнасці, самаідэнтыфікацыі часта і небеспадстаўна становіцца стрыжнёвай пры правядзенні імагалагічных росшукаў, але яе разуменне праходзіць праз істотныя змены.

А. Ашчэпкаў у артыкуле «Імагалогія» робіць агляд даследаванняў дадзенай галіны гуманітарных ведаў, пачынаючы ад яе ўзнікнення,

³³ В. Волкова, *Имиджелогия*, Ставрополь 2005, с. 13.

і прыходзіць да высновы: *У трактоўцы імаголагаў нацыя – не ёсць ідэнтычнасць (сутнасць), але ідэнтыфікацыя (г.зн. адносіны, атасамліванне сябе з пэўнымі нацыянальнымі міфамі, інтэлектуальнымі канструктамі, якія ляжаць у падмурку адчування прыналежнасці да нацыі і ўплываюць на культурную і сацыяльную практыку той ці іншай нацыі).* Імагалогія даследуе імагатыўныя структуры, г.зн. ментальныя мадэлі, якія служаць асновай нацыянальнай ідэнтычнасці і самаідэнтыфікацыі той ці іншай нацыі і іх аб'ектывацыю ў літаратуры³⁴.

Падобныя заўвагі выказвае і імаголаг В. Трыкаў: *Для кампаратывістыкі і гістарычнай паэтыкі як у вядомым сэнсе спадкаемніцка культурна-гістарычнай школы літаратура – адлюстраванне «духа нацыі», адметнасцей нацыянальнай культуры, менталітэту. Адною з задач параўнальнага вывучэння літаратур з'яўляецца выяўленне іх нацыянальнай спецыфікі. Для імаголагаў у адрозненне ад кампаратывістаў нацыя – не аб'ектыўная, гістарычна складзеная дадзенасць, але сфера «ўяўнага», умоўны інтэлектуальны канструкт, у стварэнні якога значную ролю іграюць розныя дыскурсіўныя практыкі»³⁵.*

Такім чынам, імагалогія, якая лічыцца навукай пра Іншага, на самай справе песна звязана з уяўленнем пра самога сябе. Як з'ява яна спадарожнічала чалавеку здаўна, а сёння асабліва актуалізавана ў сувязі з асэнсаваннем сваёй ідэалагічнасці і ўплывовасці. Нягледзячы на міждысцыплінарасць галіны, найбольшая нагрузка і найвялікшая адказнасць кладзецца на літаратуразнаўства, роля якога ў такіх росшуках асабліва высокая, паколькі менавіта мастацтва слова аперыруе вобразамі. Пры правядзенні імагалагічнага даследавання ў сучасных умовах, якія дыктуюць тэндэнцыі да ўніверсалізацыі і глабалізацыі, важнае значэнне мае выкарыстанне культурна-гістарычнага метаду ў сувязі з неабходнасцю трансляцыі свету багацця і шматстайнасці этнасаў і нацый. У сферы суадноснасці нашых уяўленняў пра Сябе і Іншага з рэальнасцю акцэнт усё часцей пераносіцца з высвятлення ісцінасці/ілжывасці на разуменне прычын і наступстваў ды захаванне такту і павагі ў інтэрпрэтацыі. Імагалогія, з аднаго боку, робіць яўным тое, што цэментуючай сілай этнасу з'яўляецца культурнае адзінства, з іншага – відазмяняе ўяўленне пра нацыю, якую разглядае як калектыўнага носьбіта ўмоўных мысленчых канструктаў.

³⁴ А. Ощепков, *Имагология*, «Знание. Понимание. Умение» 2010, № 1, с. 252.

³⁵ В. Трыков, *Имагология и имагопоэтика*, «Знание. Понимание. Умение» 2015, № 3, с. 125.

Галоўнымі імагалагічнымі інструментамі з'яўляюцца вобраз, стэрэатып (этнастэрэатып), імідж, якія спараджаюць шэраг іншых, што могуць быць выкарыстаны ў залежнасці ад пастаўленых у даледаванні задач.

L I T E R A T U R A

- Baroŭka V., *Ėtnalitaraturaznaŭstva: specyfyka, ślâhì razvìccâ*, “Učenyje zapiski UO «VGU im. P.M. Mašerova»”, 2008, t. 7 [Бароўка В., *Этналітаратуразнаўства: спецыфіка, шляхі развіцця*, “Ученые записки УО «ВГУ им. П.М. Машерова»”, 2008, т. 7].
- Bahtin M., *Sobranie sočinenij*. V 7-mi t., Moskva 2002, t. 6 [Бахтин М., *Собрание сочинений*. В 7-ми т., Москва 2002, т. 6].
- Budnij V., Il'nickij M., *Porivnâl'ne literaturoznavstvo*, Kiïv 2008, 430 s. [Будний В., Ильницький М., *Порівняльне літературознавство*, Київ 2008].
- Volkova V., *Imidžologijâ*, Stavropol' 2005 [Волкова В., *Имиджелогия*, Ставрополь 2005].
- Volynec T., *Ėtnostereotipy i ih otryaženie v âzykovom soznanii belorusou*, [v:] *Russkij âzyk: sistema i funkcionirovanie*, Minsk 2009, č. 1 [Вольнец Т., *Этностереотипы и их отражение в языковом сознании белорусов*, [в:] *Русский язык: система и функционирование*, Минск 2009, ч. 1].
- Gìstoryâ slavânskìh litaratur i prablemy paraŭnal'naga vyvùčènnâ: tèoryâ i praktyka*, Minsk 2015 [Гісторыя славянскіх літаратур і праблемы параўнальнага вывучэння: тэорыя і практыка, Мінск 2015].
- Golubev A., Kupriyanov P., *Predstavleniâ ob Inom: èvolûciâ i mehanizmy (iz rossijskogo opyta XIX–XX vekov)*, [v:] *Rossijâ i mir glazami drug druga: iz istorii vzaïmovopriâtiâ*, Moskva 2006 [Голубев А., Куприянов П., *Представления об Ином: эволюция и механизмы (из российского опыта XIX–XX веков)*, [в:] *Россия и мир глазами друг друга: из истории взаимовопрятия*, Москва 2006].
- Dima A., *Principy sravnitel'nogo literaturovedeniâ*, Moskva 1977 [Дима А., *Принципы сравнительного литературоведения*, Москва 1977].
- Egorova L., *Literaturovedčeskie aspekty imagologii (innovacii i tradiciâ)*, “Izvestiâ Ūznogo federal'nogo universiteta. Filologičeskie nauki” 2007, № 01–02 [Л. Егорова, *Литературоведческие аспекты имагологии (инновации и традиция)*, “Известия Южного федерального университета. Филологические науки”, 2007, № 01–02].
- Zemskov V., *Obraz Rossii v sovremennom mire i drugie sùžety* [Земсков Б., *Образ России в современном мире и другие сюжеты*, [online], <https://culture.wikireading.ru/73934>, [доступ: 14.12.2017]].

- Krotaŭ A., *Belaruskí stèrèatyp palâka âk pradmetgístoryka-ímalagíchnaga vyvučènnâ*, [u:] *Naučnyje trudy respublikanskogo instituta vysšejškoly: Istoričeskie i psichologo-pedagogičeskie nauki*. Vur. 16, é. 1, 2016 [А. Кротаў, *Беларускі стэрэатып паляка як прадмет гісторыка-імалагічнага вывучэння*, [у:] *Научные труды республиканского института высшей школы: Исторические и психолого-педагогические науки*. Вып. 16, ч. 1, 2016].
- Kundèra M., *Bessmertie* [Кундэра М., *Бессмертие*, [online], <http://read.inolib.org/milan-kundera-bessmertie.html?page=21>, [доступ: 14.12.2017]].
- Kundera M., *Tragediâ Central'noj Evropy* [Кундэра М., *Трагедия Центральной Европы*, [online], <https://www.proza.ru/2005/12/16-142>, [доступ: 14.10.2019]].
- Na perelome: obraz Rossii prošloj i sovremennoj v kul'ture, literature Evropy i Ameriki (konec XX – načalo XXI vv.)*, Moskva 2011 [*На переломе: образ России прошлой и современной в культуре, литературе Европы и Америки (конец XX – начало XXI вв.)*, Москва 2011].
- Musienko S., *Pol'skaâ literatura v imagogičeskoj interpretacii V.A. Horeva*, “Baltijskij filologičeskij kur'er”, 2013, № 9 [Мусиенко С., *Польская литература в имагологической интерпретации В.А. Хорева*, “Балтийский филологический курьер”, 2013, № 9].
- Mel'nikava A., *Nacyânal'na-svetapoglâdnûâ kaardynaty belaruskaj litaratury peršaj trèci XX stagoddzâ*, Gomel' 2016 [Мельнікава А., *Нацыянальна-светапоглядныя каардынаты беларускай літаратуры першай трэці XX стагоддзя*, Гомель 2016].
- Ošepkov A., *Imagogiâ. Znanie. Ponimanie. Umenie*, 2010, № 1 [Ощепков А., *Имагология. Знание. Понимание. Умение*, 2010, № 1].
- Papilova E., *Imagogiâ kak gumanitarnââ disciplina*, «Vestnik MGGU im. M. A. Šolohova. Filologiče» 2011, № 4 [Папилова Е., *Имагология как гуманитарная дисциплина*, “Вестник МГГУ им. М. А. Шолохова. Филологические науки”, 2011, № 4].
- Toporov V., *Obraz soseda v stanovlenii ètničeskogo samosoznaniâ: rusko-litovskaâ perspekiva*, [v:] *Slavâne i ihsosedi: ètno-psihologičeskij stereotip v Srednie veka*, Moskva 1990 [Топоров В., *Образ соседа в становлении этнического самосознания: русско-литовская перспектива*, [в:] *Славяне и их соседи: этно-психологический стереотип в Средние века*, Москва 1990].
- Trykov V., *Imagogiâ i imagopoètika. Znanie. Ponimanie. Umenie*, 2015, № 3 [Трыков В., *Имагология и имагопоэтика. Знание. Понимание. Умение*, 2015, № 3].
- Fel'de V., *Oppoziciâ «svoj – čužoŭ» v kul'ture: diss. ... kand. filos. nauk. po spec. 09.00.13*, Omsk [Фельде В., *Оппозиция «свой – чужой» в культуре: дисс. ... канд. филос. наук. по спец. 09.00.13*, Омск].
- Frejdenberg M., *Opyt izučeniâ ètnopsihologičeskikh stereotipov Novogo vremeni*, [v:] *Slavâne i ih sosedi: ètno-psihologičeskij stereotip v Srednie veka*, Moskva

- 1990 [Фрейденберг М., *Опыт изучения этнопсихологических стереотипов Нового времени*, [в:] *Славяне и их соседи: этно-психологический стереотип в Средние века*, Москва 1990].
- Horev V., *Imagologičeskij aspekt izučeniâ literaturnyh svâzej*, [v:] *Rossijskoe slavâpovedenie v načale XXI veka: zadači i perspektivy razvitiâ*, Moskva 2005 [Хорев В., *Имагологический аспект изучения литературных связей*, [в:] *Российское славяноведение в начале XXI века: задачи и перспективы развития*, Москва 2005].
- Horev V., *Pol'sa i polâki glazami russkih literatorov. Imagologičeskie očerki*, Moskva 2005 [Хорев В., *Польша и поляки глазами русских литераторов. Имагологические очерки*, Москва 2005].
- Černâvskaâ Ū., *Belorusy: ot "tutëjšyh" k nacii* [Чернявская Ю., *Белорусы: от "тутэйшых" к нации*, [online], http://lib100.com/social_psychology/belarusians/html/, [доступ 13.09.2019]].

Р Э З Ю М Э

ЛІТАРАТУРАЗНАЎЧАЯ ІМАГАЛОГІЯ:
ТЭАРЭТЫЧНЫЯ АСПЕКТЫ ДАСЛЕДАВАННЯ

У артыкуле разглядаюцца і абагульняюцца тэарэтычныя пытанні, якія патрабуюць той ці іншай пазіцыі з боку даследчыка-імаголага пры правядзенні рэсэрчу. Акцэнтуюцца ўвага на міждyscyплінарнасці дадзенай галіны навучальных ведаў і асаблівай ролі пры гэтым літаратуразнаўства, якое мае справу з увасобленымі ў маштаце слова вобразамі. У аб'ектыў трапляюць сутнасныя пытанні ісцінасці і ілжывасці, прычын і наступстваў ды такту і павагі падчас інтэрпрэтацыі Іншага. Паказваецца спецыфіка напаўнення тэрмінаў «этнос», «нацыя» ў імагалагічным даследаванні і прыводзяцца галоўныя інструменты для аналізу.

Ключавыя словы: імагалагія, дыялог, вобраз, стэрэатып, імідж, этнас, нацыя.

STRESZCZENIE

IMAGOLOGIA LITERACKA: ASPEKTY TEORETYCZNE

W artykule omówiono zagadnienia teoretyczne, które badacz-imagolog powinien uwzględnić w swoich analizach. Szczególnie znaczenie przypisuje się interdyscyplinarności, a ważną rolę odgrywają tu studia literaturoznawcze. W centrum zainteresowania znalazły się pytania o prawdę i fałsz, przyczynę i skutek oraz takt i szacunek w odniesieniu do Innego. Pokazano również charakterystyczne cechy takich pojęć, jak „etnos”, „naród” oraz narzędzia badawcze stosowane w imagologii.

Słowa kluczowe: imagologia, dialog, obraz, stereotyp, etnos, naród.

S U M M A R Y

LITERATURE IMAGOLGY: THEORETICAL ASPECTS OF THE RESEARCH

The article discusses and summarizes theoretical issues that require a particular attention on the part of the researcher of imagology when conducting the analysis. An emphasis is placed on the interdisciplinarity of this branch of scientific knowledge and the particular role of literary studies, which deals with images embodied in art. The focus of attention is concentrated on essential questions of truth and falsehood, cause and effect, tact and respect when interpreting the Other. The specifics of the content of the terms “ethnos”, “nation” in imagology are shown and the main tools for analysis are described.

Key words: imagology, dialogue, image, stereotype, ethnos, nation.